

Norbert Dąbkowski
Hanna Zaniewska

ODNOWA URBANISTYCZNA REAKTYWOWANYCH MAŁYCH MIAST W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Abstrakt. Artykuł porusza problematykę małych miast woj. łódzkiego, którym nadano prawa miejskie w latach 1989–2011. Przedstawiono czynniki wpływające na rozwój tych miast w przeszłości oraz na ich zabudowę. Przeanalizowano plany odnowy i rewitalizacji.

Słowa kluczowe: małe miasto, odnowa, rewitalizacja.

Wprowadzenie

Treść artykułu jest rozwinięciem studiów przypadków w badaniach nad problematyką zjawisk przestrzenno-architektonicznych występujących w małych miastach, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011¹. Wybór woj. łódzkiego do badań szczegółowych jest uzasadniony następującymi przesłankami:

- powstałe w tym czasie miasta miały kilkusetletnie historyczne korzenie, które przemawiały za przywróceniem im miejskiego statusu,
- wszystkie utraciły status miasta w 1870 r. w wyniku represji carskich wobec ludności za udział w powstaniu styczniowym,
- wszystkie wymagają odnowy urbanistycznej.

W ciągu ostatnich 20 lat zwiększyła się liczba miast woj. łódzkiego. Status miasta odzyskały Kamieńsk, Działoszyn, Rzgów i Wolbórz, powiększając liczną już grupę miast małych tego województwa (ok. 66%).

Tabela 1. Miasta w woj. łódzkiem, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011

Miasto	Rok nadania praw miejskich po raz pierwszy	Rok utracenia praw miejskich	Rok odzyskania praw miejskich	Liczba ludności w 2011 r. ^a
Działoszyn	1412	1870	1994	6313
Kamieńsk	1374	1870	1994	2874
Rzgów	1476	1870	2006	3399
Wolbórz	1273	1870	2011	2357

^a Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011, Bank Danych Lokalnych GUS.

Źródło: opracowanie własne, dane GUS

¹ Projekt badawczy nr N N527 083140 finansowany przez Narodowe Centrum Nauki realizowany w latach 2011–2013, kierownik projektu prof. dr hab. inż. arch. Hanna Zaniewska.

Rozmieszczenie nowo utworzonych miast na terenie woj. łódzkiego jest różne i różne są ich powiązania ze stolicą województwa. Najbliżej Łodzi położony jest Rzgów (13,4 km), w przeszłości połączony z nią linią tramwajową. Pozostałe trzy usytuowane są w odległości: Wolbórz 42 km, Kamieńsk 71 km, a Działoszyn 102 km.

Cechy funkcjonalno-przestrzenne utworzonych miast

Miasta utworzone w woj. łódzkim są siedzibami władz gminy, obecnie miejsko-wiejskiej, a zatem pierwszym lokalnym okręgiem obsługi swoich mieszkańców. Na terenie trzech utworzonych miast (Kamieńsk, Działoszyn, Wolbórz) znajdują się szkoły o znaczeniu ponadlokalnym w zakresie szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Funkcją istotną tych miast jest obsługa ruchu turystycznego, a przede wszystkim wypoczynkowego (Kamieńsk, Działoszyn, Wolbórz). Decydują o tym przede wszystkim walory krajobrazowe i infrastrukturalne.

Dla Rzgowa duże znaczenie ma największe w Polsce centrum handlu odzieżą i tekstyliami usytuowane na granicy miasta, dla rozwoju Działoszyna – przemysł cementowy.

Położenie nowo utworzonych miast w pobliżu szlaków komunikacyjnych drogi krajowej S8 i autostrady A1 umożliwia mieszkańcom dostęp do usług wyższego rzędu.

Zabudowa tych miast w przeszłości często ulegała zniszczeniu na skutek pożarów. Dlatego też ich tożsamość lokalna wiąże się z funkcjonowaniem jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej, której obiekty widoczne są w miejskiej przestrzeni (ryc. 1), ponadto w Wolborzu mieści się Pożarnicze Centrum Historyczno-Edukacyjne Ziemi Łódzkiej (ryc. 2).

Ryc. 1. Siedziba OSP Kamieńsk
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 2. Pożarnicze Centrum Historyczno-Edukacyjne Ziemi Łódzkiej w Wolborzu
(fot. N. Dąbkowski)

Układy przestrzenne i typy zabudowy

Nowo utworzone miasta w woj. łódzkim, tak jak większość miast reaktywowanych, charakteryzują się miejskim układem przestrzennym, z wyodrębnionym rynkiem i z zachowanymi zabytkowymi obiektami architektury sakralnej i pałacowej. Podczas II wojny światowej w dwóch miastach (Kamieńsk, Działoszyn) zabudowa mieszkaniowa w centrum uległa bardzo poważnym zniszczeniom. Dwa miasta, Działoszyn i Rzgów, zostały przez

Niemców włączone do terenów III Rzeszy, tzw. Kraju Warty. Pozostałe znalazły się w Generalnej Guberni. Spowodowało to eksterminację mieszkańców, przede wszystkim pochodzenia żydowskiego. Obiekty materialne kultury żydowskiej (synagogi, cmentarze i in.) zostały prawie w całości zniszczone. Opuszczone przez właścicieli i mieszkańców budynki zniszczono lub zmieniono ich funkcję, czego przykładem jest synagoga w Wolborzu przekształcona w dom mieszkalny.

Zabudowa mieszkaniowa reaktywowanych miast woj. łódzkiego jest różnorodna, zarówno drewniana jak i murowana. W centrum, przy rynku spotkać można kamieniczki z końca XIX i początku XX w. oraz budynki mieszkalne i usługowe wybudowane po II wojnie światowej (ryc. 3, 4, 5, 6).

Ryc. 3. Wolbórz – pierzeja rynku
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 4. Kamieńsk – pierzeja rynku
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 5. Rzgów – pierzeja rynku
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 6. Działoszyn – rynek
(fot. N. Dąbkowski)

Na ulicach odchodzących od rynku przeważa zabudowa mieszkaniowa małomiasteczkowa, z przejazdowymi bramami na podwórko wewnętrzne, często z usługami (ryc. 7, 8, 9).

Ryc. 7. Rzgów, ul. Pabianicka
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 8. Kamięnsk, ul. Słowackiego
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 9. Wolbórz, ul. A. Modrzewskiego
(fot. N. Dąbkowski)

Ryc. 10. Nowa zabudowa w Kamięnsku
(fot. N. Dąbkowski)

Na terenach oddalonych od centrum, na dużych działkach powstaje okazała zabudowa jednorodzinna wznoszona według typowych, katalogowych projektów (ryc. 10). Współczesna osiedlowa zabudowa wielorodzinna charakterystyczna jest dla Działoszyna, miasta zniszczonego podczas II wojny światowej i uwzględniającego w swoim rozwoju w PRL potrzeby przemysłu cementowego (ryc. 11).

Mimo zniszczeń wojennych i zaniedbań okresu powojennego w badanych miastach pozostało dziedzictwo świadczące o ich przeszłości. Do ważniejszych zabytków należą:

Wolbórz:

- założenie urbanistyczne starej części w formie tzw. owalnicy umiejscowionej w widłach rzek Moszczanki i Wolbórki,
- kościół parafialny pw. św. Mikołaja usytuowany w centrum Wolborza, na pl. Władysława Jagiełły; wzniesiony prawdopodobnie w XV w.; dzisiejszy kształt kościoła jest efektem przebudowy z 1766 r.,
- zespół pałacowy biskupów kujawskich, usytuowany w południowo-wschodniej części miasta, zbudowany w latach 1768–1773,

Ryc. 11. Działoszyn – zabudowa wielorodzinna
(fot. N. Dąbkowski)

- Kaplica św. Rocha z 1915 r.,
- Kaplica św. Anny wzniesiona w latach 1886–1887,
- Kapliczka Czarnieckiego, prawdopodobnie z XVIII w.

Kamieńsk:

- murowany kościół w stylu renesansowym, trójnawowy, z jedną dużą wieżą i jedną sygnaturką pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, wybudowany w latach 1899–1904,
- pomnik Tadeusza Kościuszki wzniesiony w latach 1917–1923.

Rzgów:

- późnorenesansowy kościół parafialny św. Stanisława, wzniesiony ok. 1630 r., murowany, jednonawowy z ośmioboczną wieżą, szczyty ozdobione attykami.

Działoszyn:

- kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego i św. Marii Magdaleny z 1787 r.,
- pałac z XVII w. siedziba dawnych właścicieli Działoszyna.

W badanych miastach istnieją także zabytkowe obiekty techniki, m.in.:

- dworzec kolejowy w Kamieńsku, murowany, z 1924 r.,
- dróżniczówka kolejowa w Działoszynie z 1927 r.,
- dworzec kolejowy w Działoszynie z 1927 r.,
- tartak w Działoszynie na rzece Warcie, z ok. 1922 r.,
- pozostałości linii tramwajowej Łódź–Tuszyn z mostem nitowanym w Rzgowie,
- eksponaty muzealne w Centrum Pożarniczym w Wolborzu.

Programy odnowy

Zdegradowane w przeszłości i zmarginalizowane społecznie i ekonomicznie nowo utworzone miasta woj. łódzkiego w odzyskanym statusie upatrują możliwości rozwoju. Dlatego opracowane i realizowane są programy odnowy i plany odnowy (trzy miasta: Kamieńsk, Rzgów, Wolbórz) bądź program rewitalizacji (Działoszyn). Dla Rzgowa, Wolborza i Działoszyna plany określają ich rozwój do 2015 r. [*Plan... 2009, Plan... 2009, Lokalny...*

2008]. Najnowszy, a zatem o najdłuższej perspektywie rozwoju jest plan dla Kamieńska, sięgający 2018 r. [Plan... 2011]. Plany wyznaczają dwa cele: stabilny i zrównoważony rozwój miejscowości oraz polepszenie warunków życia mieszkańców. Cele mają być osiągnięte głównie przez działania inwestycyjno-infrastrukturalne: ochronę i remonty budynków i obiektów zabytkowych, poprawę stanu dróg, modernizację targowisk, budowę obiektów sportowych, budowę, modernizację lub remont ośrodków kultury, modernizację lub remont obiektów oświatowych, budowę, remont lub modernizację sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, zwiększanie bazy dla ruchu turystycznego. Działania te mają być prowadzone przez władze miast oraz innych beneficjentów, np. w Działoszynie przez spółdzielnię mieszkaniową, której budynki wielorodzinne wymagają gruntowych remontów [Lokalny... 2008]. Integracja społeczności lokalnej nastąpi na skutek działań miejskich ośrodków kultury, stowarzyszeń przyjaciół miasta, lokalnych jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej, podczas wspólnych obchodów uroczystości państwowych i kościelnych, lokalnych wydarzeń sportowych.

Władze samorządowe analizowanych miast, stanowiących także siedziby gmin, zdają sobie sprawę z niedoskonałości swojej miejscowości (brak ładu przestrzennego, wątpliwa jakość estetyki przestrzeni publicznej, degradacja budynków użyteczności publicznej, obiektów zabytkowych, słaba jakość dróg lokalnych, niski standard mieszkań komunalnych). Zauważają także kryzys demograficzny i ekonomiczny (starzenie się społeczeństwa, odpływ młodzieży z miejscowości w poszukiwaniu lepszych perspektyw życiowych, ubożenie społeczeństwa), jaki cechuje nie tylko te miasta, ale także inne miasta i miasteczka w Polsce. Szansę upatruje się w rozwoju usług i centrów logistycznych i in. na terenie gmin (położone są geograficznie w centrum kraju, z doskonałym dostępem do drogi krajowej S8 i w nieodległej perspektywie czasowej do autostrad A1 i A2), w rozwoju turystyki, w programach pomocowych UE dla obszarów wiejskich. Położenie jest dla nich również zagrożeniem, np. Rzgów może stać się „sypialnią” dla Łodzi, a jakość dróg pozwala na szybkie przemieszczanie się „za pracą” czy to do Warszawy, czy na Śląsk.

Podsumowanie

Podjęmowane programy odnowy i rewitalizacji mają służyć nie tylko odnowie substancji miejskiej (budynki, drogi itd.), ale także, albo przede wszystkim – mieszkańcom miast, aby w tkance miejskiej zaniedbanej, zdegenerowanej, nieestetycznej nie rodziły się negatywne zjawiska społeczno-gospodarcze (przestępczość, dziedziczenie bezrobocia, biedy, „szara strefa” ekonomiczna). Ważną sprawą jest zatem tworzenie nowych miejsc pracy, np. przez rozwój małej przedsiębiorczości oraz ściąganie na swój teren większych pracodawców.

Realizowane plany mają poprawić jakość życia mieszkańców dzięki trwałemu, zrównoważonemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu oraz wzrostowi konkurencyjności miejscowości w zakresie przestrzennym, społecznym i gospodarczym.

Literatura

- Figlus T., 2011, *Lokalne programy rewitalizacji jako instrument odnowy małych miast na wybranych przykładach z obszaru województwa łódzkiego*, Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 11, Łódź.
- Kosiński W., 2009, *Szanse i zagrożenia tożsamości miast*, Architektura i Urbanistyka z. 18, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, Poznań.
- Lokalny program rewitalizacji miasta Działoszyn na lata 2008–2015*, 2008,
http://dzialoszyn.pl/uploadf/LPR_Dzialoszyn.pdf
- Plan odnowy miejscowości Kamieńsk na lata 2011–2018*, 2011,
http://www.bip.kamiensk.com.pl/res/serwisy/bip-inzynier/komunikaty/_002_005_003_011_005_265275.pdf
- Plan odnowy miejscowości Rzgów na lata 2007–2015*, 2009,
http://bip.rzgow.tensoft.pl/uchwaly/072625855cb5dfbc58b0053dece8ff81_1/xlviii_363_2009_zazz..pdf
- Plan odnowy miejscowości Wolbórz na lata 2008–2015*, 2009,
http://www.wolborz.4bip.pl/index.php?job=wiad&idg=5&id=325&x=34&n_id=673
- Problemy małych miast w rozwoju lokalnym i regionalnym*, 2005, Biuletyn KPZK PAN z. 220, red. Heffner K., Marszał T., Warszawa.
- Zaniewska H. 2011, *Przemiany przestrzenno-funkcjonalne małych miast po 20 latach transformacji*, w: *Struktura przestrzenna małych miast z perspektywy 20 lat transformacji*, red. Bartosiewicz B., Marszał T., Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zaniewska H., Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Berek R., Thiel M., 2013, *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, IRM, Kraków.

URBAN RENAWAL OF SMALL CITIES REACTIVATED IN THE PROVINCE ŁÓDŹ

Abstract. The article discusses the problems of small towns province Łódź, which was given city rights in the years 1989–2011. The factors influencing the development of these cities in the past and their building. We analyzed their plans for renewal and revitalization.

Key words: small town, renewal, revitalization.

Dr inż. Norbert Dąbkowski
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Prof. dr hab. inż. arch. Hanka Zaniewska
Instytut Rozwoju Miast w Krakowie